

9. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt, 2019, *Ryshtovannia Tserkvy: V bik poststrukturalnoi ekleziolohii (The Scaffolding of the Church: Towards a Poststructural Ecclesiology)*. Monohrafiia, Per. z anhl. Oleksiia Panycha, Kyiv : Dukh i Litera. 310 s.
10. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt (n. d.), *Autokefaliia ta yii ukrainskyi vypadok (Autocephaly and Its Ukrainian Case)*. Dostupno: <https://lb.ua/society/2018/04/23/395913_avtokefaliya_ii_ukrainskiy.html>. [1 Lystopad 2025].

Прорецензовано / Reviewed

25.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

10.12.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.56(11-12)-18
УДК 2-1:37.014.52](477)

РЕЛІГІЄЗНАВЧА НАУКА ТА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

А. О. Кислий

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні наукова спільнота активно долучилася до вирішення питання релігієзнавчої науки та освіти в Україні. Ця тема стала предметом наукових дискусій для педагогів, філософів, богословів, державних діячів та самих релігієзнавців на багатьох конференціях, висвітлена у публікаціях в авторитетних журналах, захищених дисертаціях тощо. Актуальність досліджуваної проблеми є далеко не новою, а основні варіанти її вирішення спираються на сучасні теоретичні роздуми, які й досі не втратили ні значення, ні гостроти.

Постановка проблеми. Маючи суттєві теоретичні та практичні здобутки у царині релігієзнавства, наукове співтовариство шукає шляхи вирішення завдання власної самоідентифікації. Сьогодні більш важливими виявляються не постійні суперечки про межі проблемного поля науки про релігію та вироблення єдиної системи методологічного інструментарію, а й сам факт існування релігієзнавства у вітчизняному науковому та освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здобутки та проблеми релігієзнавчої науки та освіти в Україні висвітлені в кількох монографічних та особистих публікаціях, підготовлених співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАН. Значну увагу аналізу особливостей становлення релігієзнавства в Україні у всіх його проявах приділили А. Колодний та Л. Филипович. Вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Єленський, М. Закович, О. Кисельов, А. Кислий, А. Колодний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, П. Яроцький та ін. окреслили коло проблем, з якими зіткнулося релігієзнавство уже на початкових етапах свого становлення в незалежній Україні та визначили головні тенденції його розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальної проблеми становлення, сучасного стану та тенденцій розвитку релігієзнавчої науки та освіти в Україні в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто особливості виникнення та становлення релігієзнавства в сучасній Україні. Релігієзнавча наука та освіта в незалежній Україні постала як закономірне явище на основі аналізу релігійних феноменів, успадкувавши організаційні та науково-методологічні підходи, що сформувалися в її історичному минулому. У галузі релігієзнавчої науки і освіти в Україні певний час відбувався період стабільного зростання як у інституційному сенсі, так і в плані контролю якості освіти та наповнення її змістовного багатства. Трансформаційні

процеси у сфері науки та освіти в Україні, що мають загальнодержавний характер і зумовлені її зовнішніми і внутрішніми політичними векторами розвитку уповільнили розвиток релігієзнавства у всіх його проявах.

Висновки. Отже, розвиток релігієзнавчої науки та освіти в Україні значною мірою залежить від загальної організації цієї сфери, її фінансування та суспільного престижу. Академічне дослідження і вивчення релігії це масштабна соціально-ціннісна потреба в накопиченні та передачі достовірних знань про релігію, що досягається релігієзнавчою наукою та освітою.

Ключові слова: релігієзнавство, релігієзнавча наука, релігієзнавча освіта, науковий атеїзм, богослов'я, релігійна освіта.

RELIGIOUS STUDIES AND EDUCATION IN UKRAINE: FORMATION, CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT TRENDS

Anatolii Kyslyi

Abstract.

Relevance of the research. Today, the scientific community is actively involved in addressing the issues of religious studies as a science and education in Ukraine. This topic has become a subject of scientific debate among educators, philosophers, theologians, public figures, and religious scholars themselves at numerous conferences; it is also highlighted in publications in reputable journals, defended dissertations, etc. The relevance of the problem under study is by no means new, and the main options for its solution are based on modern theoretical reflections that have lost neither their significance nor their urgency.

Problem statement. Possessing substantial theoretical and practical achievements in the field of religious studies, the scientific community is searching for ways to resolve the task of its own self-identification. Today, the fact of the existence of religious studies within the national scientific and educational space proves to be more important than constant disputes over the boundaries of the problem field of the science of religion or the development of a unified system of methodological tools.

Analysis of recent research and publications. The achievements and problems of religious studies as a science and education in Ukraine are highlighted in several monographs and individual publications prepared by the staff of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Significant attention to the analysis of the peculiarities of the formation of religious studies in Ukraine in all its manifestations was paid by A. Kolodny and L. Fylypovych. Domestic scientists V. Bondarenko, V. Yelenskyi, M. Zakovich, O. Kyselov, A. Kyslyi, A. Kolodny, L. Fylypovych, Y. Chornomorets, P. Yarotsky and others. outlined a range of problems that religious studies faced at the initial stages of its formation in independent Ukraine and identified the main trends in its development.

Research task. The purpose of the article is to study the urgent problem of the formation, current state, and development trends of religious studies as a science and education in Ukraine in modern conditions.

Main material presentation. The peculiarities of the emergence and formation of religious studies in modern Ukraine are considered. Religious studies as a science and education in independent Ukraine emerged as a natural phenomenon based on the analysis of religious phenomena, inheriting organizational and scientific-methodological approaches formed in its historical past. In the field of religious studies science and education in Ukraine, there was a period of stable growth for some time, both in the institutional sense and in terms of quality control of education and the enrichment of its content. Transformational processes in the sphere of science and education in Ukraine, which are of a national nature and driven by its external and internal political vectors of development, have slowed down the development of religious studies in all its manifestations.

Conclusions. Thus, the development of religious studies as a science and education in Ukraine largely depends on the general organization of this sphere, its funding, and social prestige. The academic research and study of religion represent a large-scale social and value-based need for the accumulation and transfer of reliable knowledge about religion, which is achieved through religious studies as a science and education.

Keywords: religious studies, religious education, scientific atheism, theology, religious education.

Актуальність теми дослідження. Останні декілька десятиліть наукова спільнота активно долучилася до вирішення проблеми становлення релігієзнавчої науки та освіти в Україні. Цим питанням найбільш цікавилися педагоги, філософи, богослови, юристи і, звичайно, релігієзнавці. Воно стало предметом наукових дискусій на багатьох конференціях, висвітлено у публікаціях в авторитетних журналах, захищених дисертаціях тощо. Актуальність досліджуваної проблеми є далеко не новою, а основні варіанти її вирішення спираються на сучасні теоретичні роздуми, які й досі не втратили ні значення, ні гостроти.

Постановка проблеми. Не дивлячись на практичні здобутки у цій царині, наукове співтовариство релігієзнавців, шукає шляхи до консолідації та власної самоідентифікації. Дискусійними та проблемними залишаються найважливіші методологічні питання розуміння оптики стосовно аналізу релігійних ідей і практик. Зрозуміло, що релігієзнавство по-різному розвивається в окремих частинах світу, але свої особливості воно має і в системі вищої освіти в Україні. Сьогодні більш важливими виявляються не постійні суперечки про межі проблемного поля науки про релігію та її взаємозв'язків з іншими галузями знань, вироблення єдиної системи методологічного інструментарію, а й сам факт існування релігієзнавства. Останні події, що відбуваються у вітчизняному науковому та освітньому просторі, засвідчують про виникнення загрози втратити релігієзнавством свого місця у цій сфері і як навчальної дисципліни, і як спеціальності по підготовці фахівців-релігієзнавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здобутки релігієзнавчої науки України років незалежності висвітлені в колективній монографії “Академічне релігієзнавство України. Історія і сьогодення” [2], яку підготовлено співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ. Аналізу феномену релігієзнавства присвячує свою монографію [9] А. Колодний. Автор намагається показати власне бачення природи релігієзнавства та його співвідношення з атеїзмом та теологією. Як багаторічний керівник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ професор А. Колодний розглядає здобутки співробітників наукової установи та Української Асоціації релігієзнавців, окреслює перспективи розвитку релігієзнавства, наголошує на обов'язковості його вивчення у вищій школі.

Вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Єленський, М. Закович, О. Кисельов, А. Кислий, А. Колодний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, П. Яроцький та ін. окреслили коло проблем, з якими зіткнулося релігієзнавство уже на початкових етапах свого становлення в незалежній Україні. При цьому можна констатувати, що більшість з них стосуються усіх гуманітарних та соціальних наук.

Фундаментальним дослідженням історії становлення вітчизняного релігієзнавства, що охоплює період від Київської Русі до проголошення Україною своєї незалежності, є колективна монографія “Релігієзнавча думка України другого тисячоліття” [10]. Це перша книга проекту “Релігієзнавство України”, в якій автори, звертаючись до історії вітчизняної релігієзнавчої думки, розкривають логіку формування академічних підходів до вивчення релігійних феноменів. До дослідження увійшли роботи відомих і призабутих українських вчених, які працювали на теренах сучасної України та за її межами, формуючи єдиний фундамент для сучасного релігієзнавства України як самостійної галузі наукових знань і як окремої навчальної дисципліни.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальної проблеми становлення, сучасного стану та тенденцій розвитку релігієзнавчої науки та освіти в Україні в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Релігієзнавство як міждисциплінарний проєкт спрямований на вивчення релігії як суспільно-історичного явища починає формуватися із середини XIX ст. в Західній Європі та Північній Америці. Серед засновників релігієзнавства можна назвати М. Мюллера, Ш. де ля Соссе, К. Тіле, О. Пфлейдерера, Н. Зедерблома, М. Шелера, М. Вебера, М. Еліаде, Р. Отто, Р. Белла, П. Бергера та ін. Знайомство з їхніми працями, що були частково перекладені на російську мову, сприяло зародженню науки про релігії і на вітчизняному ґрунті. Уже сам факт існування робіт, що визначили об'єктом дослідження релігію та різні форми її прояву, надихали вітчизняних вчених на подібні розвідки. При цьому становлення академічних підходів до вивчення релігії на теренах України має свої особливості, що визначалися широким представленням сфери православної богословської думки та релігійної філософії, яка була в пріоритеті до 30-х років

XX століття.

В Радянській Україні було вироблено своєрідне розуміння предмета, цілей, завдань та методології наукового вивчення релігії. Його визрівання відбувалося у напрямку вирішення таких першочергових теоретичних (ідеологічних) завдань, як: критика релігійних вірувань через наукові факти, логічні суперечності та історичні дослідження; вивчення ролі релігії у суспільстві, її зв'язку з класовою боротьбою, пануванням певних ідей та її впливу на свідомість людей; пропаганда атеїстичних поглядів тощо. Атеїзм як система поглядів, що базується на матеріалістичній концепції розуміння світу, піддає критичному аналізу релігію та діяльність релігійних організацій та, базуючись на окремих філософських та природничо-наукових працях, доводять соціальну історичну неспроможність релігії. Науковий атеїзм (т.з. радянське релігієзнавство) в Україні розвивався в науковій та освітній царині, утвердився і набув інституційності, маючи найбільш помітний ідеологічний штамп серед усіх гуманітарних та соціальних наук, оскільки перебував під сильним впливом офіційної ідеології радянської доби.

Після розпаду Радянського Союзу ідеологічна доктрина КПРС залишилася без адміністративного ресурсу. Так інститути та кафедри навчальних закладів та наукових установ, що до цього носили назву “Наукового атеїзму”, стали іменуватися інститутами, відділеннями та кафедрами релігієзнавства і, відповідно, фахівці у галузі наукового атеїзму – релігієзнавцями та займатися релігієзнавчими дослідженнями.

Можна було б не акцентувати увагу на цьому етапі в історії розвитку вітчизняного релігієзнавства, але слід констатувати, що воно успадкувало радянську традицію дослідження релігії в її історичних та соціальних виявах, а більшість вітчизняних сучасних провідних релігієзнавців формувалися і постали як фахівці саме в таких умовах [7, 8, 9, 10]. При цьому, не дивлячись на заідеологізованість релігієзнавчих досліджень радянської доби і перших років становлення незалежної України, з'являються і ґрунтовні праці таких вітчизняних науковців, як: М. Бабій, І. Богачевська, В. Бондаренко, О. Бучма, А. Гудима, Є. Дулуман, В. Єленський, М. Закович, Ю. Калінін, А. Колодний, Л. Конотоп, П. Косуха, П. Кралюк, О. Крижанівський, Б. Лобовик, В. Лубський, В. Любашенко, І. Мозговий, Г. Надтока, О. Недавніа, В. Нічик, О. Онищенко, П. Панченко, В. Пашенко, С. Плохій, М. Рибачук, О. Саган, О. Сарапін, П. Саух, Н. Стоколос, В. Суярко, В. Танчер, В. Ульянівський, Л. Филипович, В. Фоміченко, А. Черній, П. Яроцький та ін.

Однією з нагальних тенденції розвитку релігієзнавства в Україні, яке збігалось із непростими внутрішніми трансформаціями після світоглядних та політичних змін у суспільстві, стало знайомство із сучасною західною наукою про релігію, яка продемонструвала різноманітність методологічних підходів та методичних засобів вивчення релігійних феноменів, відображених в роботах провідних вчених. При цьому ідентифікація вітчизняного релігієзнавства відбувалася шляхом відмежування від наукового атеїзму та подальшого протиставлення себе богослов'ю. Академічне релігієзнавче товариство з великим завзяттям взялося за окреслення спектру теоретико-методологічних підходів до вивчення релігії, визначається щодо об'єкту, предмету, методів і понятійного апарату релігієзнавства. Загалом завдяки творчому ентузіазму науковців-релігієзнавців світ побачило багато, переважно якісного ґатунку, монографій, брошур, тисячі статей, опублікованих в часописах і наукових збірниках, тез та доповідей, виголошених на численних конференціях та круглих столах, організованих співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ, Державного комітету України у справах релігій та за участі науковців з профільних кафедр університетів України. Різноманіття думок і позицій науковців, що визріли на основі аналізу унікальності релігійного життя українського суспільства, яке стрімко змінюється, знайшли своє відображення в багатьох видруках, що раніше не мали жодного шансу бути оприлюдненими.

Відомо, що з проголошенням незалежності України релігія і церква отримали новий статус в суспільстві. До релігії звернулося багато людей, заявивши про важливість релігійної віри в їхньому житті. Для українців ставлення до релігії – це не лише духовно-моральне питання, що має містико-сотеріологічну основу, а й значущий аспект історичної традиції та соціальних пошуків нових шляхів національного розвитку. Соціологічні дослідження, проведені Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, засвідчують, що в молодій державі розгорнули діяльність до 100 конфесій і тільки за період з 1992 по 2000 рік кількість релігійних організацій зросла більше, ніж на десять тисяч (12962

громади – 1992 р.; 23400/1094 – 2000 р.). У церкві виникає потреба у священиках, які були б готові задовольняти запити вірян, виконувати культову та позакультову діяльність. Релігійні спільноти продемонстрували свої наміри активізувати роботу в просвітницькій, навчально-виховній, культурній та інших суспільних сферах. До цього процесу на законотворчому рівні долучилася й держава, а різні суспільні інститути встановили відносини з релігійними організаціями.

Попит на знання про релігію став як ніколи актуальним, а перед релігієзнавцями постало завдання не лише теоретичного (частково ідеологічного), а й практичного характеру, що полягало у підготовці фахівців для аналізу та аналітичної оцінки нових релігійних явищ та процесів. Протягом першого десятиліття релігієзнавство активно розвивається як в науковому, так і освітньому сенсі. До науково-дослідницької сфери релігієзнавства підключилася вузівсько-викладацька робота. У провідних університетах України відкривається спеціальність “Релігієзнавство”, яка користується попитом серед молоді (абітурієнтів), яка забажала глибше познайомитися із світоглядними особливостями релігії, і це, відповідно, вимагало необхідного рівня професорсько-викладацького складу кафедр для надання якісної освіти. До підготовки фахівців із релігієзнавства долучилися десятки університетів, інститутів, факультетів, були створені профільні кафедри, що забезпечували випуск спеціалістів, а згодом бакалаврів, магістрів та докторів філософії. Процес інституалізації релігієзнавчої науки та освіти в Україні охопив усі ланки підготовки – від бакалавра до доктора наук. Провідними центрами стали університети в містах: Київ, Львів, Чернівці, Тернопіль, Донецьк, Полтава, Житомир, Одеса, Севастополь, Острог тощо.

Релігієзнавчі дисципліни традиційно викладаються для студентів практично усіх спеціальностей як гуманітарних, так і технічних. Вони сприяють формуванню критичного, неупередженого підходу до релігії, культури толерантності та міжконфесійного діалогу. Для українського суспільства, де світоглядний плюралізм і міжконфесійні взаємини набувають особливої ваги, це має надзвичайно важливе просвітницьке і морально-виховне значення. А. Колодний відзначає активний, цілеспрямований, закономірний процес інтенсивного становлення релігієзнавства в незалежній Україні як окремої сфери наукового знання та освіти у всьому різноманітті його дисциплінарних утворень [8].

Разом з тим уже з перших років функціонування вітчизняного релігієзнавства виявилися труднощі та проблеми, які актуалізували увагу академічної спільноти. Підготовка наукових кадрів, де визначальну роль відігравала аспірантура, стала масовим явищем. Про бажання отримати науковий ступінь кандидата наук з релігієзнавства заявило багато з тих, хто вивчав гуманітарні та суспільні науки в університеті. При цьому навчання в аспірантурі не передбачало поглибленого вивчення спеціальних релігієзнавчих дисциплін та отримання необхідних компетентностей для проведення продуктивних дисертаційних досліджень у цій царині, обмежившись складанням вступних іспитів та кандидатського мінімуму. В значній мірі поглиблення знань з релігієзнавства, опанування методикою та методологією науково-пошукової роботи відбувалось завдяки самоосвіті та консультаціям наукового керівника. Результати дисертаційних досліджень базувались не на досвіді “живого спілкування” з об’єктом дослідження, а на основі гіпотез та висновків попередніх наукових робіт. Рідко хто з молодих науковців брався за реально гострі та актуальні наукові проблеми, які здатні привернути увагу, розпочати дискусію не лише у вузькому колі фахівців, а й бути ціннісно-важливими у суспільному середовищі, формуючи уявлення про релігію та її вплив на розвиток сучасного світу і людини [4].

Інтенсивне вивчення відомої класичної релігієзнавчої літератури, що спостерігалось на початкових етапах становлення вітчизняного релігієзнавства, дещо сповільнилось. Знайомство з навчальними програмами з вивчення релігії у провідних університетах світу, всесвітньо визнаними енциклопедіями, підручниками, монографіями, працями відомих вчених лишається малодоступним. Сучасні дискусії, які стосуються фундаментальних проблем еволюції релігії в сучасному світі, часто проходять без участі української релігієзнавчої спільноти. Багато відомих праць останніх десятиліть, які є настільними для релігієзнавців західних університетів, залишаються поза увагою з причин незнання іноземної мови чи браком доступу до такої літератури [4]. Наразі в наших бібліотечних фондах, якщо і є така література, то вона перекладена на російську мову, а україномовні переклади, наприклад, завдяки такому видавництву як “Дух і Літера”, лише почали поповнювати інтелектуальну скарбничку.

Усе більше схиляємося до думки, що старше покоління релігієзнавців, виконуючи свою, перш за все, науково-методологічну та організаційну функції очікує, що молоді освічені релігієзнавці із гарним знанням іноземних мов, зможуть не лише осмислити глибинні пласти релігійних феноменів, але й презентувати результати власних досліджень для світового загалу. Тому бажаним бачиться видрук наукових робіт іноземною мовою у виданнях, що індексуються у найбільш відомих бібліографічних та реферативних базах Scopus та Web of Science, що дозволить популяризувати здобутки українських релігієзнавців на міжнародному рівні [1].

Суттєво змінився і сучасний стан релігієзнавчої освіти. Серед релігієзнавців почалося досить широке обговорення питання про переведення у 2010 р дисципліни “Релігієзнавство” з переліку обов’язкових нормативних дисциплін закладів вищої освіти України до вибіркових. Перспектива штучно створених умов обмеженого доступу до релігієзнавчих знань у вітчизняному освітньому просторі була зрозумілою – це зменшення кількості академічних годин та суттєве скорочення професорсько-викладацького штату на кафедрах і закономірно стагнація досить перспективної, на нашу думку, спеціальності “Релігієзнавство” у поліконфесійній країні. Аргументи з приводу того, що релігієзнавство як одна з найважливіших складових сучасного соціально-гуманітарного знання має бути обов’язковою ланкою у класичній університетській освіті залишилися лише на папері. Не вплинули на освітню політику й доводи з необхідності фахових досліджень та ознайомлення українського суспільства із особливостями сучасних світоглядних орієнтирів, що можуть стати причиною непорозумінь та конфліктів, породжених на релігійному ґрунті. І сьогодні в умовах війни ми бачимо, наскільки в ідеології “російського світу” релігія та церква використовуються як маркер у протиставленні “Свій” – “Чужий”. Без ґрунтовного вивчення релігієзнавчих дисциплін студентами хоча б гуманітарних спеціальностей майбутні фахівці не отримають об’єктивної інформації про сутнісні основи релігії та її реальний вплив на суспільно-політичні процеси у сучасному світі. Зацікавленість у таких знаннях напевне матимуть і представники різних релігійних організацій як для створення інтелектуального ресурсу серед однодумців, так і критичного сприйняття соціальної дійсності.

Слід вказати, що в сучасній Україні відбувається генерування нових релігійних явищ світового масштабу. Останнім часом релігійні процеси тут протікають досить суперечливо, супроводжуються гучними місцевими скандалами та конфліктами, що пов’язані з самовизначенням вірян та релігійних громад. Становлення новоутвореної Православної Церкви в Україні, проблема юридичного статусу та діяльності Української Православної Церкви (Московського Патріархату), участь різних релігійних організацій та окремих священиків (Службою безпеки України відкрито більше 200 кримінальних проваджень проти священиків УПЦ (МП), які в різній мірі служили на стороні росії; 40 – уже отримали реальні терміни) в складних суспільно-політичних подіях в Україні, що спричинені агресивною війною російської федерації, виступають як одні з найбільш актуальних тем для нинішніх і майбутніх досліджень. Розгортання релігійної сфери в Україні відбувається в умовах збереження своєрідних традиційних поліконфесійних відносин та унормування державою толерантних взаємин між православ’ям, католицизмом, протестантизмом та іншими релігіями. До того ж такі проблеми, як релігія і економічна поведінка сучасної людини, релігія і нерівність, релігія і війна, релігія і насильство, релігія і сексуальність, релігія і міграція, релігія і здоров’я, релігія і спорт тощо потребують наукового осмислення.

На жаль, цілеспрямована робота з підготовки бакалаврів-релігієзнавців для багатьох закладів вищої освіти була не досить вдалою. Перед професорсько-викладацьким складом кафедр, що забезпечували освітні програми, та випускниками спеціальності поступово постала низка проблем, які унеможливлювали якісний розвиток освітнього процесу у цій царині. Серед них: можливість працевлаштування та професійної самореалізації фахівців-релігієзнавців; скорочення фінансування релігієзнавства як науки та підготовки наукових кадрів; тотальне зменшення бюджетного замовлення вступників та переведення спеціальності на комерційну основу; виведення дисципліни “Релігієзнавство” з переліку обов’язкових у закладах вищої освіти; скорочення предметів духовно-морального спрямування у школі та ін. [5].

Необхідно констатувати, що уже в 2022/2023 н. р. про набір на підготовку бакалаврів за спеціальністю “Релігієзнавство” заявили лише два університети – Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Національний університет

“Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка. Останній, де гарантом освітньої програми виступив автор статті, вперше здійснив набір студентів на дану спеціальність. Наразі на 2025/2026 н. р. на бакалаврські освітні програми приймають вступників лише чотири університети. За даними сайту Вступ. ОСВІТА.UA [3] було зареєстровано 76 заяв на стаціонар та 11 – на заочну форму навчання. Рекомендовано до зарахування один студент державного замовлення та чотири студенти за контрактною формою навчання в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та відповідно три студенти-бюджетники та один студент на навчання на комерційній основі на спеціальність “Релігієзнавство (історія релігії)” в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

З магістерськими освітніми програмами ситуація видається не набагато кращою. У 2025/26 н.р. підготовку магістрантів продовжували 6 університетів. Про бажання навчатися на денній формі за спеціальністю заявило 47 бажаючих, на заочній – 77. Зарахованими на освітні програми залишились 6 магістрантів бюджетної форми навчання та 11 за кошти фізичних чи юридичних осіб, відповідно на заочній формі навчання здобувачами на комерційній основі стали 57 осіб [3].

Одним з актуальних питань для науковців та частини українського суспільства постало питання не лише релігієзнавчої, а й релігійної науки та освіти в Україні, тобто узгодження світської та релігійної освітніх систем, що передбачало впровадження християнської етики чи інших предметів духовно-морально змісту в системі середньої освіти, а у закладах вищої освіти – теології (богослов'я). А також відкриття приватних навчальних закладів під опікою церкви, отримання ними державної ліцензії для надання освітніх послуг та підготовки здобувачів на усіх освітніх рівнях – від бакалаврів до докторів філософії зі спеціальності “Богослов'я”; створення спеціалізованих рад для захисту докторів наук із даної спеціальності та прирівнювання богословських наукових ступенів до державних [6].

Завдяки ініціативній діяльності зацікавлених релігійних і громадських діячів та за участі представників влади більшість запропонованих варіацій розвитку релігійної освіти були реалізовані. Якщо предмети духовно-морального спрямування було вилучено з програм середньої школи, то нова галузь знань і спеціальність “Богослов'я” виявилася досить перспективною. Наразі цією освітньою сферою в Україні опікуються не лише духовні навчальні заклади, а й державні та приватні (засновані різними релігійними організаціями), які пройшли акредитацію та отримали ліцензію на підготовку бакалаврів, магістрів та докторів філософії з богослов'я.

Результати вступних [3] кампаній засвідчують про позитивне значення спільної роботи церкви й освітніх структур у підготовці богословів, адже про свої наміри навчатись на цій освітній програмі заявили сотні абітурієнтів, що в багато разів більше, ніж бажаючих навчатися за спеціальністю “Релігієзнавство”. Тобто вивчення релігійних феноменів у системі вищої освіти суттєво змістилося з позиції академічного релігієзнавства до конфесійного богослов'я. Вважається, що релігієзнавство не конкурує з богослов'ям по ряду різних причин, починаючи від об'єкту дослідження, обраних методів, поставлених завдань та отриманих результатів. Але насправді виявляється, що релігієзнавство не тільки вимушене протиставляти себе богослов'ю, а постійно позиціонувати себе окремо від богослов'я, з одного боку, а з іншого – доводити необхідність світських методів дослідження релігії, перебуваючи тут у більш складній ситуації, ніж інші гуманітарні науки. Звідси виходять два можливих та різних підходи: наукове або академічне та конфесійне або богословське вивчення релігії.

Для багатьох релігієзнавців постає закономірне питання: чи може бути конфесійне релігієзнавство? Межа між конфесійним та світським релігієзнавством є досить тонкою. Коли дослідження релігії стає науковим, воно перестає бути конфесійним, а самі дослідники абстрагуються від своїх релігійних переконань. Безперечно дослідження з конфесійного релігієзнавства буде цінними переважно в межах власної релігії. Нині багато дослідників позиціонують себе як конфесійні релігієзнавці, що зближує їхні праці з богослов'ям. Не можна не помітити, що дослідження релігієзнавців в царині власних конфесійних вподобань це здебільшого досить серйозні наукові роботи, хоча іноді мають і апологетичний характер. Тепер, коли університетською спеціальністю та дисципліною в Україні вже стало богослов'я, не виникає гострих суперечностей та проблем між конфесійним та світським богослов'ям. Більше того деякі докторські дисертації виявились цінними як для релігієзнавства, так і богослов'я, а дисертанти отримали дипломи доктора наук з двох спеціальностей –

релігієзнавства і богослов'я. Тому актуальним залишається питання конкурентності (неконкурентності) релігієзнавчої (академічної, світської) та релігійної (богословської) науки та освіти в Україні та їх ролі в осмисленні релігійних феноменів.

Сучасна релігієзнавча наука та освіта в Україні перебувають у стані трансформації, вектори якої визначаються як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. З одного боку, відбувається її реформування з метою інтеграції з європейською системою і цей процес триває не перший рік. З іншого боку – поступові зміни науки та освіти, їх змісту та внутрішнього наповнення відповідно до вимог ринку праці та професійного співтовариства, які прямо чи опосередковано залучені до процесу надання освітніх послуг.

Як не прикро констатувати, сучасне вітчизняне релігієзнавство, особливо в освітній сфері, знаходиться як не на стадії згасання, так стагнації. Тому вважаємо, що релігієзнавча спільнота повинна колективними зусиллями прагнути до відновлення своєї інституційної статусності як мінімум через інформування органів державної влади та суспільства у цілому у важливості вивчення релігійних явищ. До цього процесу мають долучитися Міністерство освіти і науки України, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Національна академія наук України тощо. Без підтримки релігієзнавчої науки та освіти зі сторони держави ми можемо втратити цю інтелектуальну царину у тій формі, як вона існувала до сьогодні. Реформатори Міністерства освіти і науки України, переймаючи світовий, навіть найкращий досвід, повинні враховувати особливості українського минулого, сьогодення та звичайно планувати майбутнє таким чином, щоб не лише зберегти, а й примножити ті надбання, які так болісно народжувалися і які досить легко втратити. Адже ця надзвичайно важлива сфера інтелектуального розвитку суспільства, що формувалася в умовах державного політичного контролю та підтримки в минулому, лише почала перелаштуватися на комерційні основи. Наразі в нашій країні важко знайти фізичних чи юридичних осіб, бажаючих фінансово опікуватися науковими дослідженнями чи підготовкою фахівців в цій сфері. Тому наразі релігієзнавча наука та освіта функціонують здебільшого завдяки особистому ентузіазму окремих вчених та декількох академічних спільнот, які сприяють кооперації діяльності вітчизняних релігієзнавців, зокрема вузівських.

Перспектива продуктивного розвитку релігієзнавством відшукується в сучасній культурі, де радикально змінюється сама природа релігії, характер релігійної свідомості, форми релігійного життя, місце і роль релігії в житті індивідів, людських спільнот і суспільств, формується новий тип релігійності. Масова культура, світоглядний плюралізм, моральний нігілізм і навіть трагічна концепція “Смерті Бога” не змогли і не зможуть припинити релігійні пошуки сучасного людства, яке завжди зверталося до витоків духовності в надії відшукати вірну життєву дорогу, знайти відповіді на екзистенційні питання, подолати кризові проблеми, що зумовлені сучасними суспільно-політичними реаліями [11].

Релігієзнавство як наука має задовольняти вимогу загальнозначимості, яка виконується в координатах суб'єкта, що в своїй дослідницькій роботі дотримується правил здобуття наукового знання (принципи, методи, організація). Для нього як будь-якого фахівця, звичайно, обов'язковою умовою є наукова компетентність, ерудиція та володіння дослідницькими процедурами. На сьогодні релігієзнавці як професіонали виступають в основному в іпостасях дослідника, викладача та експерта. Релігієзнавці можуть запропонувати експертизу суспільно-релігійних процесів, посередництво у попередженні й розв'язанні конфліктів та забезпечення якісної гуманітарної релігієзнавчої освіти. Тому основним питанням залишається не стільки “межі залученості” релігієзнавців у релігійні процеси, як здатність суспільства до усвідомлення необхідності компетентних фахівців для аналізу релігійних явищ.

Висновки. Отже, розвиток релігієзнавчої науки та освіти в Україні великою мірою залежить від загальної організації цієї сфери, її фінансування та суспільного престижу. Наукове дослідження і академічне вивчення релігії це не особистісне покликання, а масштабна соціально-ціннісна потреба в накопиченні та передачі достовірних знань про релігію, що досягається релігієзнавчою наукою та освітою. Затребуваність у релігієзнавстві є нагальною та перспективною, оскільки в українському суспільстві завжди була, є і буде потреба в адекватному розумінні релігії, її історичного становлення і соціальної функціональності. Вивчення релігієзнавчих дисциплін дозволяє реалізувати освітні та

морально-виховні цілі у вищій школі, а урізноманітнення та ускладнення релігійного життя в Україні та світі вимагає постійного моніторингу, аналізу та експертної оцінки релігієзнавцями.

Список використаних джерел:

1. Fylypovych, L, Babinov, Y 2015, 'History of Scientific Study of Religion and current state of Religious Studies in Ukraine', In *Tomáš Bubík, Henryk Hoffmann (Eds.), Studying Religions with the Iron Curtain Closed and Open. The Academic Study of Religion in Eastern Europe*, Leiden: Brill Publishing House, pp. 239-275.
2. Академічне релігієзнавство України. Історія і сьогодення 2006, Колективна монографія до п'ятнадцятиріччя Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, *Українське релігієзнавство*, № 40, Київ, 244 с.
3. *Вступ. ОСВІТА.UA*. Доступно: <<https://vstup.osvita.ua/>>. [15 Вересень 2025].
4. Єленський, В (n. d.), *Українське релігієзнавство та його проблеми*. Доступно: <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/12430-ukrayinske-religiyevnavstvo-ta-jogo-problemi.html>>. [15 Вересень 2025].
5. Кислий, АО 2023, 'Релігієзнавство у системі сучасної вищої освіти в Україні', *Електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції : "Соціально-філософська думка України: вчора, сьогодні, завтра"*, с. 19-21.
6. Кислий, АО 2007, *Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі*. Автореферат дисертації кандидата наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 20 с.
7. Колодний, АМ 2007, *Життя. Праця. Думки. Бібліографія*, Київ-Дрогобич: Коло, 128 с.
8. Колодний, АМ 2001, 'Релігієзнавство демократичної України', *Українське Релігієзнавство*, № 20, с. 3-12.
9. Колодний, АМ 2020, *Феномен релігієзнавства*. Монографія, Київ: Інтерсервіс, 248 с.
10. *Релігієзнавча думка України другого тисячоліття 2013*, Кол. монографія. За наук. ред. В. Климова та А. Колодного, Київ : УАР, 438 с.
11. *Обличчя релігієзнавства в сучасному світі 2013*, Круглий стіл "Філософської думки" і "Релігієзнавчих нарисів", *Філософська думка*, № 3, с. 5-38.

References:

1. Fylypovych, L, Babinov, Y 2015, 'History of Scientific Study of Religion and current state of Religious Studies in Ukraine', In *Tomáš Bubík, Henryk Hoffmann (Eds.), Studying Religions with the Iron Curtain Closed and Open. The Academic Study of Religion in Eastern Europe*, Leiden: Brill Publishing House, pp. 239-275.
2. *Akademichne relihiieznavstvo Ukrainy. Istoriia i sohodennia (Academic Religious Studies in Ukraine. History and Present Day) 2006*, Kolektyvna monohrafiia do piatnadtsiatyrichchia Viddilennia relihiieznavstva IF NANU, *Ukrainske relihiieznavstvo*, № 40, Kyiv, 244 s.
3. *Vstup (Introduction). OSVITA.UA*. Dostupno: <<https://vstup.osvita.ua/>>. [15 Veresen 2025].
4. Ielenskyi, V (n. d.), *Ukrainske relihiieznavstvo ta yoho problemy (Ukrainian Religious Studies and Its Problems)*. Dostupno: <<https://www.religion.in.ua/main/analitica/12430-ukrayinske-religiyevnavstvo-ta-jogo-problemi.html>>. [15 Veresen 2025].
5. Kyslyi, AO 2023, 'Relihiieznavstvo u systemi suchasnoi vyshchoi osvity v Ukraini (Religious Studies in the System of Modern Higher Education in Ukraine)', *Elektronnyi zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii : "Sotsialno-filosofska dumka Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra"*, s. 19-21.
6. Kyslyi, AO 2007, *Relihiina osvita v Ukraini yak chynnyk formuvannia suspilnoi morali (Religious education in Ukraine as a factor in the formation of public morality)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, *Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka*, Kyiv, 20 s.
7. Kolodnyi, AM 2007, *Zhyttia. Pratsia. Dumky. Bibliohrafiia (Life. Work. Thoughts. Bibliography)*, Kyiv-Drohobych: Kolo, 128 s.
8. Kolodnyi, AM 2001, 'Relihiieznavstvo demokratychnoi Ukrainy (Religious Studies in Democratic Ukraine)', *Ukrainske Relihiieznavstvo*, № 20, s. 3-12.
9. Kolodnyi, AM 2020, *Fenomen relihiieznavstva (The Phenomenon of Religious Studies)*. Monohrafiia, Kyiv: Interservis, 248 s.
10. *Relihiieznavcha dumka Ukrainy druhoho tysiacholittia (Religious Studies Thought in Ukraine in the Second Millennium) 2013*, Kol. monohrafiia. Za nauk. red. V. Klymova ta A. Kolodnoho, Kyiv : UAR, 438 s.
11. *Oblychchia relihiieznavstva v suchasnomu sviti (The Face of Religious Studies in the Modern World) 2013*, Kruhlyi stil "Filosofskoi dumky" i "Relihiieznavchykh narysiv", *Filosofska dumka*, № 3, s. 5-38.

Прорецензовано / Reviewed

21.10.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

12.11.2025